XORAZM VOHASIDA MUSIQA SAN'ATINING TARIXIY ILDIZLARI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI: ARXEOLOGIK HAMDA YOZMA MANBALAR TAHLILI

Bobojanov Ulug'bek Salayevich
Mustaqil izlanuvchi Urganch davlat universiteti
Email: ulugbekbobojanov51@gmail.com
Tel: +998937560727
ORCID: 0009-0003-2495-7202

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm vohasida musiqa san'atining tarixiy ildizlari va taraqqiyot bosqichlari arxeologik hamda yozma manbalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda vohaning tabiiy-geografik sharoiti, Amudaryo havzasi atrofida shakllangan qadimgi manzilgohlar va aholining madaniy hayoti musiqa san'ati rivojlanishi bilan bog'liq holda ko'rib chiqiladi. Qo'yqirilganqal'adan topilgan uchburchak shaklli arfa tasviri, sozanda haykalchalari hamda Marv vohasidagi Gaurqal'a yodgorligidan olingan materiallarga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, Xitoy yozma manbalari va Parfiya davriga oid ma'lumotlarning qadimgi O'rta Osiyo musiqiy madaniyatini o'rganishdagi ahamiyati yoritiladi. Maqolada arxeologik dalillarni qiyosiy tahlil qilish orqali Xorazm vohasining mintaqaviy musiqiy-madaniy aloqalardagi o'rnini aniqlash masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Xorazm vohasi, musiqa san'ati, tarixiy ildizlar, arxeologik manbalar, yozma manbalar, Qo'yqirilganqal'a, Gaurqal'a, Marv, Parfiya, arfa, lyutna, qadimgi O'rta Osiyo, madaniy aloqalar.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОКИ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА В ХОРЕЗМСКОМ ОАЗИСЕ: АНАЛИЗ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ И ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ

Аннотация. В статье анализируются исторические истоки и этапы развития музыкального искусства в Хорезмском оазисе на основе археологических и письменных источников. Рассматриваются природно-географические условия региона, древние поселения, возникшие в бассейне Амударьи, и особенности культурной жизни населения в контексте развития музыки. Особое внимание уделяется изображению треугольной арфы и фигуркам музыкантов, обнаруженным на городище Кой-Крылган-кала, а также археологическим материалам Гаур-калы в Марвском оазисе. Освещается значение китайских письменных источников и сведений о Парфянском государстве для изучения музыкальной культуры древней Средней Азии. На основе сравнительного анализа археологических свидетельств рассматривается место Хорезмского оазиса в системе региональных музыкальных и культурных связей.

Ключевые слова: Хорезмский оазис, музыкальное искусство, исторические истоки, археологические источники, письменные источники, Кой-Крылган-кала, Гаур-кала, Марв, Парфия, арфа, лютня, древняя Средняя Азия, культурные связи.

HISTORICAL ROOTS AND STAGES OF MUSICAL DEVELOPMENT IN THE KHOREZM OASIS: AN ANALYSIS OF ARCHAEOLOGICAL AND WRITTEN SOURCES

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Abstract. This article examines the historical roots and stages of musical development in the Khorezm oasis through archaeological and written sources. It explores the region's natural and geographical environment, ancient settlements established in the Amu Darya basin, and the cultural life of local communities in relation to the development of music. Particular attention is given to the triangular harp depiction and musician figurines discovered at Koy-Krylgan-Kala, as well as archaeological materials from Gyaur-Kala in the Merv oasis. The article also considers the significance of Chinese written records and historical evidence concerning the Parthian state for understanding the musical culture of ancient Central Asia. Through a comparative analysis of archaeological evidence, the study investigates the place of the Khorezm oasis within regional musical and cultural networks.

Keywords: Khorezm oasis, musical art, historical roots, archaeological sources, written sources, Koy-Krylgan-Kala, Gyaur-Kala, Merv, Parthia, harp, lute, ancient Central Asia, cultural interactions.

Xorazm vohasi O‘rta Osiyoning qadimiy tarixiy-madaniy hududlaridan biri bo‘lib, uning taraqqiyoti tabiiy-geografik sharoit, Amudaryo va uning irmoqlari, sug‘orma dehqonchilik hamda shaharsozlik madaniyati bilan chambarchas bog‘liq. Vohada qadimdan shakllangan moddiy va ma’naviy madaniyatning muhim tarkibiy qismlaridan biri musiqa san’ati hisoblanadi. Musiqa va ijrochilik an’analarining tarixiy ildizlarini o‘rganish qadimgi aholining dunyoqarashi, marosimlari, ijtimoiy munosabatlari va madaniy aloqalarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Xorazm vohasida musiqa san’atining shakllanishi va rivojlanishini yoritishda arxeologik topilmalar, qadimgi yozma manbalar hamda tarixiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Qo‘yqirilganqal’a yodgorligidan topilgan uchburchak shaklli arfa tasviri va boshqa musiqa asboblariga oid tasviriy manbalar qadimgi Xorazm aholisining musiqiy madaniyatini o‘rganishda alohida o‘rin tutadi. Ushbu topilmalar musiqa asboblarining shakli, ularning tasviriy san’atdagi ifodasi va ijrochilik madaniyatining tarixiy taraqqiyoti haqida xulosa chiqarish uchun muhim dalil bo‘lib xizmat qiladi.

O‘rta Osiyo xalqlarining musiqiy madaniyatini o‘rganishda Xitoy yozma manbalari, Parfiya davriga oid tarixiy ma’lumotlar hamda Marv vohasidagi Gaurqal’a kabi arxeologik yodgorliklardan olingan topilmalar ham muhimdir. Ularda arfa, lyutna, fleyta, truba va baraban kabi musiqa asboblari, shuningdek, ayol va erkak sozandalarning ijrochilik faoliyatiga doir ma’lumotlar uchraydi. Mazkur dalillar qadimgi Xorazm musiqiy madaniyatini kengroq mintaqaviy va madaniy aloqalar doirasida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Musiqa san’atining dastlabki shakllanish bosqichlarini tadqiq etishda qadimgi aholining tabiiy muhit bilan munosabatlari, jamoaviy hayoti va marosimiy faoliyatini ham hisobga olish lozim. Biroq ibtidoiy davrga oid musiqa an’analarini bevosita arxeologik dalillar orqali aniqlash imkoniyatlari cheklanganligi sababli, bu jarayonni o‘rganishda ilmiy farazlarni aniq sanalangan moddiy manbalar va yozma ma’lumotlardan ajratish muhimdir.

Mazkur maqolaning maqsadi Xorazm vohasida musiqa san’atining tarixiy ildizlari va taraqqiyot bosqichlarini arxeologik topilmalar hamda yozma manbalar asosida tahlil qilish, Qo‘yqirilganqal’a va Marv vohasi materiallarining ilmiy ahamiyatini ochib berish hamda qadimgi Xorazmning O‘rta Osiyo musiqiy madaniyatidagi o‘rnini yoritishdan iborat.

Tarixiy adabiyotlarda qayd qilinishicha, O‘rta Osiyo xalqlarining muziqa san’atiga qiziqish Xitoyda mil.avv-gi II asrdan boshlangan. Misol tariqasida, mil.avv-gi II asrda Xitoy sayyohi ChJan syan O‘rta Osiyoga kelganligi munosabati bilan tik uchburchak arfa va gorizontal arfa bilan tanish ekanligi, to‘g‘risida fikriga B.P.Riftin e’tibor bergan [3, c. 121]. Mil.avv-gi 250 yilda Janubiy Turkmanistonning

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Marv voxasini qamrab olgan Parfiya davlati O‘rta Osiyo siyosiy munosabatlarda o‘ziga xos tarixiy o‘ringa ega bo‘lgan.

Parfiya axolisi qo‘shiqchilik san’ati, muziqa san’ati tarixi yozma manbalarda va arxeologik tadqiqotlar natijalarini asos qilib olgan turli adabiyotlar sahifasida o‘rin olgan.

Yozma manbalarda qayd qilingan ma’lumotlarga ko‘ra, Parfiya axolisi tarkibida ayol va erkak muzikantlar fleyta, truba, baraban, arfa kabi xilma-xil vositalardan kundalik faoliyatlarida keng foydalanganlar [1, c. 214]. Tarixiy ma’lumotlarga ko‘ra, Mari Gaurqalasida amalga oshirilgan qazishma ishlari munosabati bilan uzunligi qisqa Lyutna (aylana shaklda) loyda pishirilgan muzikant qoldig‘i topilgan [2; 4; 5; 6]. Shu tariqa, yuqorida zikr qilingan fikrlar quyidagi yakuniy xulosani qayd qilish mumkin:

-Geologik jarayonlar taraqqiyoti natijasida Turon tekisligi shimoli-g‘arbida joylashgan Xorazm tekisligi, suv manbasiga serobligi bilan qo‘shni xududlardan farqlanish xususiyat, sernam va serunum tekisligi odamzotning o‘rnashib turli soxalarini rivojlantirish uchun strategik axamiyatga ega bo‘lgan.

40-35 ming yilliklarda Amudaryo shimoliy tomoni yo‘nalishi tufayli Xorazm tekisligi mil.avv-gi 22 ming yillikda Pleystotsen muzligi davrida Xorazm tekisligi o‘ng va so‘l xududlarga bo‘lingan.

Sulton Uvays tog‘i Burli-3 manzilgoxi etnik manzilgoh bo‘lgan. Manzilgoh ochiq tipda bo‘lgan., o‘rnashgan ovchilar tabiat ta’sirida geografik muxitga ko‘nikib “Otashgoh” xizmatidan foydalanib, musiqa bilimini uyg‘unlashtirib borish jarayoni mil.avv-gi VI asr so‘nggi choragigacha davom etgan.

Mil.avv-gi VI asr so‘nggi choragidan boshlab, Xorazm tekisligida loy bilimi asosida to‘rt tomoni paxsa devor bilan o‘rab olingan qishloq va shaxarlar qurilishi boshlangan, kulolchilik idish-tovoqlar charxda ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yilgan, bu V asrda ro‘y bergan.

Mil.avv-gi IV- milodiy IV asrlarda markazlashgan davlat sharoitida o‘troq ziroatkor axoli tomonida Amudaryo, uning Dovdon va Daryoliq irmoqlaridan chiqarilgan sug‘orilish inshootlari soxili bo‘ylab joylashgan turar-joylar axoli zich joylashish ob’ektlari bo‘lgan, turli sohalar rivojlanishi jarayonlari kechgan. Ajdodlarimiz ma’naviyatida ming-minglab yillar mobaynida uyg‘unlashgan musiqa bilimini qo‘llarida ushlab turgan arfa, Lyutna, Ud cholg‘u vositalarini uy xona devorlarida aks ettirganlar. Qo‘yqrilgan qal’ada, uch burchakli arfa cholg‘u ashyosi mil.avv-gi IV asrga oidligi O‘rta Osiyo mintaqasida qadimgi hisoblanadi.

Xorazm vohasining tarixiy-madaniy taraqqiyoti va arxeologik merosini o‘rganish natijalari musiqa san’ati qadimgi aholining ma’naviy hayotida muhim o‘rin egallaganini ko‘rsatadi. Vohaning tabiiy-geografik sharoiti, Amudaryo havzasi va sug‘orish tizimlari atrofida shakllangan o‘troq manzilgohlar moddiy hamda ma’naviy madaniyatning rivojlanishi uchun muhim omillar bo‘lgan. Biroq musiqa san’atining dastlabki shakllarini aynan muayyan tabiiy sharoit yoki marosimlar bilan bog‘lashda arxeologik dalillar va ilmiy farazlarni o‘zaro farqlash lozim.

Qo‘yqirilganqal’adan topilgan uchburchak shaklli arfa tasviri qadimgi Xorazm musiqiy madaniyatini o‘rganishdagi muhim arxeologik manbalardan biridir. Ushbu tasvir va boshqa sozanda haykalchalari musiqa asboblarining shakllari, ijrochilik an’analari hamda tasviriy san’at bilan bog‘liq madaniy qarashlarni tadqiq etish imkonini beradi. Ularning sanasi va arxeologik kontekstini hisobga olish musiqa san’atining tarixiy rivojlanish bosqichlarini aniqlashda alohida ahamiyatga ega.

Marv vohasidagi Gaurqal’a yodgorligi va Parfiya davriga oid ma’lumotlar qadimgi O‘rta Osiyoda musiqa asboblari hamda ijrochilik an’analari turli madaniy hududlar bilan aloqada rivojlanganini o‘rganish uchun qiyosiy manba vazifasini bajaradi. Xitoy yozma manbalarida uchraydigan ma’lumotlarni

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

arxeologik topilmalar bilan birgalikda tahlil qilish esa qadimgi mintaqalar o‘rtasidagi madaniy aloqalarni chuqurroq anglashga yordam beradi.

Umuman olganda, Xorazm vohasida musiqa san’ati tarixini o‘rganish arxeologiya, tarix, san’atshunoslik va manbashunoslik fanlari kesishgan nuqtada amalga oshirilishi lozim. Mavjud moddiy va yozma manbalarni o‘zaro qiyoslash, topilmalarning xronologiyasini aniqlashtirish hamda qo‘shni tarixiy-madaniy hududlar materiallarini tizimli o‘rganish qadimgi Xorazm musiqiy merosining o‘ziga xos jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Herodian IV.II.3. Массон М.Е. Парфянские ритоны Нисы /ТЮТАКЭ, Ашхабад , Ылым, 1954. Т. IV-С. 214.
2. Пугаченкова Г.А. Коропластика Мерва (ТЮТАКЭ) Ашхабад «Ылым» 1962. Т. XI-С 1123, рис 3.
3. Рифтин Б.П. Из истории культурных связей Средней Азии и Китая //Проблемы востоведения-М:Наука, 1960 № 5-С 121.
4. Пилипко В.Н. Терракговые статуэтки музыкатов из Мерва //ВДИ-М:Наука, 1969. № 2-С 101-103.
5. Пугаченкова Г.А. Девушка с Лютней в Скульптуре Халчаяна // Культура античного Мира-М, Наука, 1966-С 214-223.
6. Ремпель Л.И. Терракоты Мерва в Глиняные статцинисы //ТЮТАКЭ-Ашхабад, Ылым, 1949. Т.1-С 349.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.